

موسیقی سنتی کردی (مطالعه موردی مقام‌های کردی)

عباس رهبری^۱، مژده اردلانی^۲

^۱ هیات علمی دانشگاه فرهنگیان، پردیس شهید مدرس سنندج، کردستان، ایران

^۲ دبیر آموزش و پرورش ناحیه یک سنندج، کردستان، ایران

چکیده

در بحث فرهنگ و تمدن می‌توان به موارد مختلفی اشاره کرد که یکی از این موارد موسیقی است، موسیقی به‌عنوان بخشی از فرهنگ و تمدن هر قوم بازگوکننده احساسات، آرزوها، خواسته‌ها و ... است که برگرفته از افسانه‌ها، اسطوره‌ها، داستان‌ها، نیازهای عاطفی بوده که دارای پتانسیل بالا و قویی در افراد ایجاد می‌کند. موسیقی کردی به علت قدمت آن دارای جاذبه بالایی است و از این نظر دارای غنای زیادی دارد مخصوصاً در آهنگ‌های حماسی، در این مقاله که به‌صورت کتابخانه‌ای تهیه شده است به بررسی برخی از مقام‌های موجود در موسیقی کردی پرداخته و تعدادی از خوانندگان مقام‌ها نیز معرفی شده‌اند. باید اذعان کرد باینکه موسیقی کردی از قدیمی‌ترین موسیقی‌های دنیا به حساب می‌آید اما کمتر به آن پرداخته شده است، این سبک از موسیقی به علت گسترش کردها در مناطق مختلف خاورمیانه بسیار غنی است و می‌توان آن را در دو قسمت کلاسیک و مدرن موردبررسی قرارداد امید است که متخصصین موسیقی به این موضوع بیشتر ورود پیدا کنند.

واژه‌های کلیدی: موسیقی، مقام، کردی، موسیقی کردی، سنندج.

مقدمه

بر اساس منابع تاریخی می توان گفت که مناطق کردنشین مهد موسیقی جهان به شمار می روند این موسیقی شامل آواها، نغمه و ترانه ها است که به زبان محلی سروده و خوانده شده است، گرنفون در کتاب خود به نام آناباسیس^۱ می نویسد در سال ۴۰۱ قبل از میلاد، بعد از حمله یونان به ایران و شکست کوروش هخامنشی از یونانی ها، هنگامی که لشکر یونان قصد بازگشت از کردستان را داشت، کردها در حالی که نغمه ها و سرودهای دسته جمعی می خواندند یونانی ها را مورد حمله قرار دادند. گزنفون در این خصوص می افزاید، کردها در آن زمان با هنر موسیقی آشنایی داشتند و حتی از آن در جنگ ها هم استفاده می کردند (گزنفون، ۱۳۸۴، صص ۱۳۹-۱۷۰). میراث مکتوب فراوانی درباره موسیقی قبل از اسلام در دسترس نیست و کتاب های معتبری درباره موسیقی ایران باستان در اختیار نداریم و تنها منبع معتبری که پس از اسلام در زمینه جایگاه هنر موسیقی در ایران باستان تدوین شده، «شاهنامه» فردوسی به عنوان دانشنامه ایرانیان بوده است. برای پیدا کردن غنای موسیقی مخصوصا کردی باید از زرتشت و بعد از آن از فرقه اهل حق بررسی های خود را شروع کنیم. در ایران باستان کتاب های ارژنگ مانی و اوستای زرتشتی، سروده های مانوی در آیین روز مقدس مانویان در روز دوشنبه و یا در جشن های سالانه و ماهانه با ساز و آواز خوانده می شده است. سروده های اشو زرتشت هم که در گات های کتاب اوستا گردآوری شده است به وسیله موبدان در آیین های کیش زرتشت خوانده می شده است.

با توجه به اینکه اکثریت پیروان اهل حق به زبان کردی صحبت می کنند بر اساس کتاب های قدیمی آنان می توان پی برد که موسیقی از زمان های قدیم مورد توجه مردم این سرزمین بوده است. در بخشی از کتاب سرود یارسان آمده است؛ " زمانی که خداوند قصد داشت روح را در کالبد آدم بدماند، روح در کالبد آدم قرار نگرفت تا اینکه بعد از ۴۰ روز خداوند به بنیامین، دستور داد که روح را در کالبد آدم بدماند و بنیامین آوازی برای روح خواند و روح در کالبد آدم جای گرفت" (سوری، ۱۳۴۴). بر این اساس می توان گفت که موسیقی کردی یکی از اصیل ترین موسیقی های ایرانی است که با گذشت قرن ها ویژگی های خود را در فولکلور عامه کرد زبان های ایرانی حفظ کرده است.

در بین هنرمندان کرد می توان از کاویس آغا نام برد، نام اصلی او کاکویس و از عشیره ماله بشی بوده که در سال ۱۸۸۹ متولد شده است و در خصوص محل تولد وی اختلاف نظر وجود دارد. وی هنرمندی شناخته شده در بین کردها می باشد زیرا او توانست داستانها و قصه های کردی را جمع آوری و با صدای زیبایی بخواند از وی ترانه های حماسی از گذشتگان به جای مانده است. کاویس آغا سرانجام در سال ۱۹۳۶ در روستای (هه رشه م) چشم از دنیای فانی بر بست و در همانجا به خاک سپرده شد. و در عرصه موسیقی کردی می توان از افرادی نامدار همانند سید علی اصغر کردستانی، ناصر رزازی، حسن زیرک، محمد ماملی، شهرام ناظری، هولیا افشار، الیشان، اسعد رزازی، دلنیا رزازی، جمشید عندلیبی، علی البرزی، درویش خراباتی، منوچهر طاهرزاده، حمید رضا خجندی، حسین شریفی، مجتبی میرزاده، مظهر خالقی، کریم کابان شوان پرور و .... نام برد.

^۱ آناباسیس (به انگلیسی: Anabasis) (بعضاً آنابازیس هم گفته می شود)، کتاب تاریخی ۷ جلدی است که توسط گزنفون، تاریخ نویس، ادیب، مؤلف و فیلسوف آتنی نوشته شده است. و در مورد کوروش کوچک است. لشکرکشی کوروش کوچک یا بازگشت ده هزار نفر اثر گزنفون سردار و مورخ یونانی سده چهارم پیش از میلاد، درباره لشکرکشی کوروش کوچک در سال ۴۰۱ پیش از میلاد علیه برادرش اردشیر دوم، به امید دست یابی به تاج و تخت ایران است که در حدود صد و ده سال پیش به پارسی درآمده است. نویسندگان در مورد تاریخ نگارش کتاب همدانستان نیستند، بدون تردید مطالب آن مبتنی است بر یادداشت هایی که گزنفون ضمن بازگشت ده هزار نفر تهیه کرده بود و تألیف نهایی آن مربوط به زمانی است که خاطرات آن هنوز در ذهن نویسنده و هموطنانش تازه بوده است. کتاب فاقد گفتاربندی بوده و رویدادها را به صورت داستان، از شرح حال کوروش کوچک آغاز کرده و تا بازگشت سربازان یونانی به کشورشان ادامه داده است. سادگی سبک، لطف کلام و لحن شورانگیز این اثر گزنفون، کتابش را از نظر داستان پردازی بسیار با اهمیت ساخته و از لحاظ هنر و مهارت نظامی یونانی ها، باعث شده است تا این کتاب اثر ممتازی به شمار آید. این کتاب را نباید با کتاب آناباسیس اسکندر نوشته آریان اشتباه گرفت. و نباید کوروش کوچک را با کوروش کبیر و بزرگ اشتباه گرفت.

این مقاله به صورت کتابخانه ای تدوین گردیده و برای برخی موارد به صورت میدانی عمل شده است تا بتواند کمبود منابع در این مورد را جبران کند و با توجه به گستردگی بحث موسیقی کردی در این مبحث به صورت موردی به مقام های این موسیقی، سازها و زندگی نامه کوتاهی از برخی خوانندگان مشهور پرداخته شده است.

پیشینه پژوهش

در مورد موسیقی کردی پژوهش های مختلفی صورت گرفته که البته کافی نیست و نتوانسته است در این زمینه این موسیقی را به جهانیان بشناساند، اما در این مورد کتابی توسط صیفی صدیق زاده به نام تاریخ موسیقی کردی به رشته تحریر درآمده است این کتاب شامل مباحثی درباره انواع موسیقی، سازها، آواز و ترانه های کردی است که برخی موضوعات آن مانند: (دستان ها و آوازهای کردی)) و ((هوره کردی)) به زبان کردی و فارسی، همراه با آوانگاری انگلیسی عرضه شده است و برخی از فصل ها به موارد: (تاریخ کرد و کردستان))؛ (زبان کردی و گویش های آن))؛ (تاریخچه موسیقی کردی))؛ (زردشت مادی و آئینش))؛ (نوای خوش کردی))؛ (سازهای کهن کردی))؛ (نواهای کردی))؛ (دستگاه های موسیقی کردی))؛ (دستان ها و آوازهای کردی))؛ (مقام های کردی)) اشاره کرده است «فهرست کتاب های منتشر شده در اردیبهشت»، (۱۳۷۸). همچنین مقاله ای به نام *Musics and Culture of the Kurds* نوشته آیاکو تاتسومورا از دانشگاه ملی موسیقی و هنرهای زیبای توکیو در سال ۱۹۸۰ است که در نشریه *Senri Ethnological Studis, no 5* به چاپ رسیده است و مقاله ای نیز به نام موسیقی های محلی و نقش آنها در جذب گردشگر (نمونه موردی: موسیقی سنتی کردی) توسط پیمان کریمی سلطانی و ابراهیم محمدی به نگارش درآمده است همچنین مقاله نقش موسیقی کردی در آیین های بومی - محلی کرمانشاهان نگارش شده توسط احمدی پور روناک، مختاباد عبدالحسین، مقصودی مجتبی به نگارش درآمده است و تعداد دیگری مقاله ولی در این مقاله ها کمتر به بحث مقام های کردی پرداخته شده است.

مقام (موسیقی)

مقام یک نوع طبقه بندی موسیقی است که در دوره های مختلف تاریخ از جمله دوران معاصر، برای طبقه بندی موسیقی ایرانی، ترکی، عربی و موسیقی های مرتبط (نظیر آذربایجانی و کردی) به کار می رفته است یا می رود. ماهیت و تقسیم بندی مقام ها در طول تاریخ ثابت نبوده و بین موسیقی ایرانی، ترکی و عربی نیز کاملاً مطابقت ندارد اگرچه اشتراکات زیادی بین آن ها وجود دارد. در معتبرترین متون، تعداد مقام های اصلی در موسیقی ایرانی ۱۲، در موسیقی ترکی ۱۳ و در موسیقی عربی تا ۱۴ عدد ذکر شده است.

لفظ مقام یا پرده برای طبقه بندی انواع موسیقی ایرانی، ترکی، عربی و آذربایجانی، بر اساس ساختار اجرایی آن ها به کاررفته است (حجاریان، ۱۳۸۶). مقام در واقع مجموعه نغمه هایی است که تحت فواصل مشخص و از پیش تعیین شده سازمان یافته اند (لطفی، ۱۳۸۸، ص ۳۱). برخی محققین برای گستره ای از موسیقی که مقام در آن به کاررفته از لفظ «موسیقی جهان اسلام» استفاده می کنند (AL & Ibsen, 1980, p. 127,128). البته برخی نیز بیان لفظ مقام را در خصوص موسیقی های سنتی زیاد مناسب نمی دانند.

ایجاد مقام ها یا پرده های موسیقی را به بارید نسبت می دهند؛ در زمان او که در دربار خسرو پرویز خنیاگر بوده، شمار پرده ها هفت بوده است. گفته شده پس از او، شاگردی از شاگردانش عدد آن ها را به دوازده رسانده است (امیر حسین پورجوادی،

۱۳۷۴، صص ۳۲-۷۰). برخی منابع، هفت خسروانی را به او نسبت می‌دهند و از برخی از آن‌ها، نام می‌برند. در یک منبع از شش‌تای آن‌ها نام‌برده شده که عبارت‌اند از سکاف، امرسه، مادراروسنان، شایکاد، شیشم و جوبهران. در منبعی دیگر، این مقام‌ها هشت کروف خوانده شده که عبارت‌اند از بندستان، بهار، ابرین، ابرینه، مادرواسبان، شسم، القبه و اسبراس (تفضلی، ۱۳۷۵، ص ۲۲۱).

ابن سینا برای اولین بار در کتاب شفا از اصفهان، نوا و سلمک نام‌برده است. فارمر معتقد است از قرن سوم هجری به بعد، اصطلاحات موسیقی ایرانی، به موسیقی عربی وارد شده‌اند و نخست، الحانی پذیرفته شدند که با گام‌های اصابع عربی سازگار بودند و سپس، همه الحان، وارد شدند. پس از ابن‌سینا، در دیوان شعرا، به مقام‌ها و پرده‌ها اشاره شده است (امیرحسین پورجوادی، ۱۳۷۴، صص ۳۲-۷۰). نخستین کسی که به‌صراحت از پرده‌ها نام می‌برد، کیکاووس بن اسکندر نویسنده قابوس‌نامه (۴۵۷ ق) است (امیرحسین پورجوادی، ۱۳۷۴، صص ۳۲۷-۳۳۴). تا اواسط قرن هفتم هجری (معادل قرن سیزدهم میلادی)، در موسیقی ایرانی نظام تقریباً یکسانی به‌خصوص در خراسان بزرگ رایج بوده است. در این نظام، دوازده‌پرده (مقام) و شش شعبه (آوازه) وجود داشته است و پرده راست، مادر پرده‌های دیگر بوده است. پس از صفی‌الدین ارموی، تقسیم‌بندی تازه‌ای ظهور می‌کند که طی آن، عشاق پرده مادر می‌شود و اسامی برخی پرده‌ها نیز تغییر می‌کند. جامایف، سیستم قبل از ارموی را پرده‌ای و پس از او را مقامی می‌خواند (امیرحسین پورجوادی، ۱۳۷۴، صص ۳۲۷-۳۳۴). واژه مقام به معنای امروزی، احتمالاً اولین بار در قرن هفتم هجری توسط قطب‌الدین شیرازی در رساله درة التاج لغرة الدباج به‌کاررفته است (اسعدی، ۱۳۸۰، ص ۶۰)، اگرچه برخی اولین کاربرد را به عبدالقادر مراغی (موسیقی‌دان قرن نهم هجری) نسبت داده‌اند (Ederer, 2011, p. 26).

در متون مربوط به موسیقی ایران، واژه‌های «مقام»، «پرده»، «شد» (و جمع آن «شدود») و «دور» (و جمع آن «ادوار») همگی برای توصیف یک مفهوم به‌کاررفته‌اند (فخرالدینی، ۱۳۹۴، ص ۴۶؛ لطفی، ۱۳۸۸، ص ۳۲) اما از آنجاکه این متون تعریف دقیقی برای هرکدام از این واژه‌ها ارائه نکرده‌اند معلوم نیست آیا این عبارات مترادف بوده‌اند یا خیر، اگرچه شواهد نشان می‌دهند که تا قرن هشتم هجری احتمالاً همه آن‌ها به یک معنی به کار می‌رفته‌اند و تدریجاً بانفوذ زبان عربی به فارسی، «مقام» رواج بیشتر پیدا کرده است (حجاریان، ۱۳۸۶). پیش از صفی‌الدین ارموی، واژه «پرده» را به جای «مقام» به کار می‌بردند. محمد بن محمود نیشابوری، ۱۲ پرده برای موسیقی ذکر کرده است. محمدرضا لطفی، ریشه نام مقام را در واژه عربی «مقام» (با کسره) می‌داند که به معنای جای ایستادن، رتبه یا پایه بوده است (لطفی، ۱۳۸۸، ص ۳۰).

پیش از ورود اسلام و در دوره سلسله ساسانیان، آهنگ‌های منسوب به «باربد» شامل «هفت خسروانی»، «سی لحن» و «سیصد و شصت دستان» بوده که با هفت روز هفته، سی روز ماه و سیصد و شصت روز سال مطابق بوده است؛ یعنی هر برنامه موسیقی شامل یک خسروانی، یک لحن و یک دستان بوده است. حکیم نظامی گنجوی در منظومه «خسرو و شیرین» سی لحن باربد را به نظم درآورده است (فخرالدینی، ۱۳۹۴). محمد بن محمود بن محمد نیشابوری هم در رساله موسیقی خود (قرن ششم هجری) ابداع هفت‌پرده موسیقی را به باربد نسبت می‌دهد (امیرحسین پورجوادی، ۱۳۷۴، صص ۳۲-۷۰).

در طبقه‌بندی و تشریح موسیقی ایرانی به شکل مقام‌ها، ابونصر فارابی، ابن سینا، صفی‌الدین ارموی و عبدالقادر مراغی نقش بسزایی داشته‌اند (فخرالدینی، ۱۳۹۴، ص ۴۵). در موسیقی قدیم ایران، علاوه بر دوازده مقام اصلی و شش آواز، بیست‌وچهار شعبه نیز وجود داشته است (مراغی، ۱۳۶۶، صص ۱۳۹-۱۴۵). این شعبات توالی‌هایی از دو نت تا هشت نت بوده‌اند و نامشان عبارت بوده از: دوگاه، سه‌گاه، چهارگاه، پنج‌گاه، غشیرا، نوروز عرب، ماهور، نوروز خارا، بیاتی، حصار، نَهْفَت، غَزَّال، اوج، نیریز

(نیرز)، مَبْرَقَع، ركب، صبا، همایون، زابل (زاول)، اصفهانک، بسته‌نگار، خوزی، نهاوند و مَحَبِّیر (دهخدا، ۱۳۷۷). در برخی منابع گفته شده است که این شعبات را به گوشه‌ها نیز بازمی‌خواندند (فخرالدینی، ۱۳۹۴، ص ۶۳) بعد از تحول مقام به دستگاه برخی از دستگاه‌ها (نظیر سه‌گاه، چهارگاه، راست‌پنج‌گاه و همایون) نامشان را از همین شعبات گرفتند و مفهوم گوشه نیز تغییر کرد.

مقام‌های کردی

در موسیقی کردی نیز مقام‌ها بر سه نوع‌اند: مذهبی، مجلسی و مجاز؛ مقام مذهبی در جم خانه‌ها و خانقاه‌ها در هنگام نیایش و دعا اجرا می‌شود. مقام مجلسی یا همان بیت خوانی و هوره خوانی است و مشتمل بر چندین نوع است و مقام‌های مجاز (مقام‌های عشقی) بیشتر توسط خوانندگان اجرا می‌شود.

۱. **هوره:** از مقام‌های زیبا و اصیل کردی که عاشقی‌ها و حماسه و قهرمانی‌ها و غم و اندوه و سوگ و ماتم و غریبی به شیوه‌ای متین به شنونده منتقل می‌کند. از هوره‌های حماسی مشهور می‌توان به عزیز و تکش اشاره کرد.

۲. **خورشیدی:** از آهنگ‌های قدیم کردی است و زرتشتیان آن را با آواز می‌خواندند و در اوستا خورشید نیایش هم داریم که به وزن هشت آهنگ است و آن به‌عنوان نماز در صبح و ظهر و عصر با آواز ملایم خوانده می‌شود.

۳. **آه آه:** نام دیگر آن آ آی و بیانگر غم و اندوه و ملال است و گهگاه همراه با ناله برای بیان احساسات درونی خوانده می‌شود.

۴. **سحر:** در صبحگاهان بیشتر خوانده می‌شود و دارای لحنی حزن انگیز است که حجازی نزدیک است و اشعار خوانده شده اکثراً در ستایش و مدح و ثنای خداوند است.

۵. **رَشت بَست:** به معنی سیاه بند و سیاه چینی باشد و همانند سحر دارای لحنی حزن آلود و نزدیک به حجازی است.

۶. **عشاق:** از آهنگ‌ها و مقام‌های قدیم کردی و گوشه‌های آن عبارتند از: راست و پنجگاه و آن در آوازهای متعدد نواخته می‌شود و راست و پنجگاه توسط آن تبدیل به نوا می‌گردد.

۷. **نیمه شب (نیمه شهو):** یکی از آهنگها و مقام‌های قدیم کردی است که بسیار دل انگیز است و یکی از گوشه‌های آن دستگاه شور است.

۸. **سفر:** سبکی ملایم و فرح بخش دارد و در آن بیشتر اشعار عشقی به کار می‌رود و گوشه‌های آن عبارت است از: راست و پنجگاه

۹. **لاوک:** اتفاقات تاریخی و ماجراهای عاشقانه و عشاق را روایت می‌کند و مورد علاقه روستاییان است.

۱۰. **حجاز:** بسیار ملایم و یکنواخت و عامه پسند است و پرده‌ای است از موسیقی قدیم ایرانی است.

۱۱. **اورامن:** آهنگی است از موسیقی قدیم که در گذشته فلهویات را با آن می‌خواندند و لحن و آهنگ اورامن نمودار لحن سرزمین اورامن کردستان است.

۱۲. **سه گا:** حاکی از ناله‌های فراق و شکایت از جور معشوق است و گوشه‌های آن عبارتند از: زابل، حصار، مغلوب، مخالف، مویه.

۱۳. **نوا:** بسیار ملایم و خوشایند و مقامی است یکنواخت و بسی پند آمیز است و به سبکی ملایم و نه چندان فرح بخش بیان احساسات می‌کند.

۱۴. **نهایند:** یکی از مقام‌ها و آهنگ‌های قدیم کردی است و آن بسی فرح بخش و شادی آور است یکی از گوشه‌های آن شور است.
۱۵. **راست:** در پرده راست نواخته می‌شود و آن مقامی است شاد و فرحبخش.
۱۶. **چهارگا:** جنبه حماسی و پهلوانی دارد و آن دارای گوشه‌های مختلفی است مانند درآمد حصار مخالف مغلوب
۱۷. **لاوژه:** عشقی و قهرمانی است که از حیث آهنگ و نغمات و موضوع بسیار غنی است و در آن سرگذشت عشاق را بازگو می‌کند و در میان آنها می‌توان به بیت‌های خج و سیامند و لاس و خزال و مم و زین را نام برد که بسیار شور انگیزند.
۱۸. **سوز:** یکی از گوشه‌های شور است.
۱۹. **دشت:** به آن دشتی هم می‌گویند و آن نمونه‌ای است از زندگی ساده و بی تکلف چوپانی و کشاورزی و چادرنشینی و این مقام در عین سادگی چنان مؤثر و دلربا است که شنونده اشک بر گونه می‌فشاند.
۲۰. **چمرانه:** یکی از مقام‌ها و آهنگ‌های قدیم غم انگیز کردی است که بیشتر آن را برای مرگ عزیزان خود می‌خوانند و اشک می‌ریزند.
۲۱. **تی هلکشین:** در اصطلاح کردی آن است که شاعر یک بیت یا یک شعر از شاعر دیگر در شعر خود بیاورد و بیشتر جنبه عشقی دارد و گوشه‌های آن مختلف است شور درآمد همایون.
۲۲. **بیات:** مقامی است یکنواخت و فرح بخش و یکی از گوشه‌های همایون است.
۲۳. **سیاچمانه:** یکی از مقام‌ها و آهنگ‌های کردی است و آن به معنی سیه چشمان است که بسیار فرح بخش و شادی آور است و آن آهنگیست عشقی که از صداهای گوناگون بهره‌برداری می‌کنند و صدای سینه و صدای گلو و صدای سر را در آن به کار می‌برند و از هر سه صدا استفاده می‌کنند.
۲۴. **الله ویسی:** یکی از مکان‌ها و آهنگ‌های کردی است حاکی از ناله‌های فراق و شکایت از جرم عشق جان را در مقام سه گاه می‌خوانند و بسیار شورانگیز است.
۲۵. **خاوکر:** یکی از گوشه‌های شور است.
۲۶. **هجران:** بیشتر آنها را در فراق یار با آهنگ و آواز و دل انگیز می‌خوانند که بسیار مغموم و دردناک است و از متعلقات شور به شمار می‌رود.
۲۷. **قطار:** یکی از مقام‌ها و آهنگ‌های کردی است و از گوشه‌های دستگاه شور است و به ویژه و متعلقات آن میان موسیقی دان ها و خوانندگان معمول است زیرا آواز شور جاذبه خاصی دارد و آن نمونه کاملی است از احساسات و اخلاق ملی اصناف ما گویی روح عارفانه ایرانی را به خوبی مجسم می‌کند و کردان از زمان بسیار قدیم مقام قطار را برای آرامش روح و جان خود با نواهای جانگداز می‌خواندند و برای همین است عده‌ای از مورخین و پژوهندگان قطار را نموداری از گات‌های زرتشت می‌پندارند.
۲۸. **افشار:** مقامی است بر موم و دردناک و از متعلقات شور است ولی گام آن به سه گاه نزدیک‌تر از شور است.
۲۹. **گبری:** بسیار دل انگیز و فرح بخش است و یکی از گوشه‌های دستگاه شور است.
۳۰. **حیران:** این آهنگ در عین سادگی چنان مؤثر و دل انگیز است که هر شنونده‌ای را به سوی خود جذب می‌کند و بیشتر از ناله‌های فراق و شکایت از جور معشوق خواننده خوانده می‌شود و گوشه‌های آن در سه گاه نواخته می‌شود.

برخی از انواع سازهای سنتی

تنبور

این ساز دارای شکمی گلابی و دسته‌ای دراز است که بر روی آن از ۱۰ تا ۱۵ پرده بسته می‌شود. رویه جلویی شکم چوبی است. دسته این سازمانند سه تار به سر ساز متصل است و سر در حقیقت ادامه دسته است که بر روی سطح جلویی و جانبی آن، هر یک دو گوشی کار گذارده شده که سیم‌ها به دور آن پیچیده می‌شوند (بهارلو و چیت سزایان، ۱۳۹۱).

موارد استفاده از تنبور

- ۱- در مراسم ذکر کردن در کرمانشاه که بیشتر توسط پیروان اهل حق صورت می‌گیرد.
- ۲- در مراسم‌های مولودی خوانی در سنندج
- ۳- در مراسمات عزا در مناطق گوران نشین
- ۴- در گروه‌های ارکستر بزرگتر (منصوری، ۱۳۸۲)

تنبور زنان مشهور

استادعلی اکبر مرادی

وی در سال ۱۹۵۴ در روستای بان زلان در استان کرمانشاه در خانواده‌ای یارسان به دنیا آمد. در ۷ سالگی آموختن تنبور را شروع کرد. از اساتید ایشان می‌توان به الله مراد تیموری، سید ولی حسینی و میرزا سید علی کفاشیان اشاره کرد. وی از طرف مجله SING LINE جزو ۵۰ نوازنده برتر جهان معرفی شده‌اند. از دیگر اساتید تنبور می‌توان به: استاد مرحوم سید قاسم افضلی شاه ابراهیمی، استاد مرحوم سید علی یار افضلی شاه ابراهیمی، سید امیر الله افضلی شاه ابراهیمی، عابدین خادمی، امیر حیاتی، سید محمود علوی، سید ولی حسینی، مرحوم طاهر یار ویسی، مرحوم نور علی الهی، شیخ محمد باقر تیموریان، خلیل عالی نژاد و آرش شهریاری نام برد (صفی زاده، ۱۳۷۷).

دف

یکی از سازهای ضربی است و آن شبیه دایره است با این تفاوت که ضخامت کمان آن بیشتر است آن را با دست چپ نگه می‌دارند و با دست راست می‌نوازند.

موارد استفاده از دف

مراسم‌های مولودی خوانی و خانقاه‌ها

در جشن‌ها و شادی‌ها و عروسی‌ها

در ارکسترهای بزرگ کشور

دف زنان مشهور

استاد بیژن کامکار

نامبرده در سال ۱۳۲۸ در شهر سنندج به دنیا آمد. مقدمات موسیقی را نزد پدرش استاد حسن کامکار آموخت. در سال ۱۳۵۳ وارد دانشکده هنرهای زیبای دانشگاه تهران شد. وی از بنیان‌گذاران گروه شیدا به سرپرستی محمد رضا شجریان و شهرام ناظری، گروه عارف و از اعضای اصلی گروه کامکارها است. از مهمترین اقدامات وی می‌توان به وارد کردن دف در اجراهای عمومی اشاره کرد.

از دیگر دف زنان مشهور می‌توان خلیفه میرزا آغا غوسی، خلیفه کریم صفوتی، بیژن کامکار، فرزاد شهبواری، اردشیر فهیمی، مسعود حبیبی، کیوان علی محمدی، عرفان امیدی حق، ابراهیم فتاح نیا، حکمت باتمانی، عبدالله پور علی موکری را نام برد.

سورنا

آن را در کوردی زورنا گویند با آن یکی از سازهای ذوات النفخ یا بادی است که از چوب مخصوص ساخته می‌شود. این ساز متشکل است از یک وله مخروطی شکل، که در انتهای بالایی آن (قمیش) قرار می‌گیرد. سورنا از دسته سازهای (دو زبانه) است و به این ترتیب قمیش آن از دو تیغه متکی به هم تشکیل شده و انتهای آن در حلقه‌ای مسطح محصور شده است (انصاری، ۱۳۹۵).

موارد استفاده سورنا

۱. به هنگام آواز سحری
۲. در مراسم شادی و عروسی

سورنا زنان مشهور

عبدالله شریعتی

مرحوم شریعتی در روستای گزگزاره به دنیا آمد. ایشان در ۱۴ سالگی با سورنا آشنا شدند و شروع به یادگیری آن نمودند. ایشان با ده‌ها نفر در عرصه موسیقی همکاری داشتند که می‌توان زوج هنری ایشان استاد براتعلی نورانی نوازنده چیره دست دهل را نام برد. از آثار ماندگار این دو شخص بزرگوار می‌توان «نه وروزانه» را نام برد. استاد در سن ۸۱ سالگی در سنندج دار فانی را وداع گفت.

محمد بهمنی، دوست فلاحتی، قادر قادری، مراد رهسپار، حسین نورانی، عزت الله حق شناس از دیگر نوازندگان نامی سورنا می‌باشند.

دهل

آن را در کرد ده هول و ده ول گویند و آن یکی از سازهای ایقاعی یا ضربی است که با وارد آوردن ضربه به صدا در می‌آید و دهل را در گذشته در جنگها به کار بردند. این ساز متشکل است از استوانه کوتاهی از جنس چوب، که قطر دایره آن حدود یک متر و ارتفاع آن ۲۵ تا ۳۰ سانتی متر است و بر دو سطح دایره‌ای شکل جانبی آن پوست کشیده شده است (داداشی، ۱۳۹۲).

موارد استفاده دهل

۱. جشن‌ها و شادی‌ها
۲. جنگ

دهل زنان مشهور

برات علی نورانی

برات علی نورانی معروف به کا برات در شهر بیجار در استان کردستان به دنیا آمد. ایشان از همان دوران کودکی علاقه زیادی به به آموختن این ساز داشتند و نزد ابراهیم یوز باشی آموختن دهل را فرا گرفتند. ایشان بیش از ۷۰ سال از عمر خود را صرف موسیقی و نواختن دهل کردند که «نه وروزانه» اثر فاخر ایشان به همراه استاد عبدالله شریعتی است. از دیگر دهل زنان نامی کردستان می‌توان عباس شریعتی، توفیق شیخی، یار محمد رحیمی نژاد، ولی محمد رحیمی نژاد، عبدالله بنی‌الاهی، محمد حسن مفاخری را نام برد.

دو نای

آن را در کردی دووزله و جووزله گویند و آن یکی از آلات موسیقی بادی است که نواختن آن به وسیله زبانه‌ای صورت می‌گیرد و از اسمش پیداست نای مضاعف بوده. این ساز متشکل است از دو لوله مسی (و گاه نئ، یا از جنس پَر (دال) یا استخوان قلم مرغان دیگر) که به توازی به هم الصاق شده یا بر هم بسته و محکم شده است. هر یک از لوله‌ها دارای قمیچی یک زبانه و مستقل از دیگری است. در طول هر لوله ۶ سوراخ تعبیه شده، به گونه‌ای که سوراخ‌ها همواره در کنار همدیگر قرار می‌گیرند. انتهای تحتانی لوله‌ها باز است.

موارد استفاده از دونای

۱. جشن‌ها و شادی‌ها
۲. مراسم ملی چون نوروز و...

دونای زنان مشهور

علی دوست فلاحتی

در سال ۱۳۱۰ در شهر ایلام به دنیا آمد. وی از نوازنده دوزه له و پیشکسوت موسیقی نواحی ایرانی است که بیش از ۵۰ سال از عمر خود را صرف نواختن دوزه له کرده است. وی دارای افتخارات و عناوین و تقدیرنامه‌های زیادی است که تقدیر در یازدهمین جشنواره موسیقی نواحی ایران و برگزیده شدن در جشنواره موسیقی کردی اشاره کرد. وی یکی از کهن سال‌ترین نوازندگان حال حاضر موسیقی نواحی ایران است.

علی محمد رحیمی نژاد، مراد نهایندی، رسول کیاوش نیا، حسن مصطفی پور

شمشال

سازی است متشکل از یک لوله استوانه‌ای از نی یا از لوله فلزی که سراسر طول آن از هفت «بند» و شش «گره» تشکیل شده است و یک سر آن را بین دو لب می‌نهند و با دمیدن می‌نوازند و این ساز را ذوات النفخ یا بادی گویند که با دمیدن هوا به صدا در می‌آید که بیشتر چوپان‌ها آن را می‌نوازند (بهارلو و چیت سازبان، ۱۳۹۱).

موارد استفاده از شمشال

۱. آوازهای شادی
۲. آوازهای ماتم
۳. آوازهای عرفانی
۴. آوازهای قدیمی و فولکلور
۵. مراسمات مولودی خوانی
۶. در مراسمات بیت گویی
۷. در چراگاه‌ها و به وسیله چوپان‌ها

شمشال زنان مشهور

قادر عبدالله زاده (قاله مه‌رہ)

قادر عبدالله زاده مشهور به (قاله مه‌رہ) مشهورترین نوازنده شمشال در کردستان در سال ۱۳۰۴ در روستای کلیچه به دنیا آمد. وی از همان دوران کودکی به علت علاقه شدید به موسیقی نواختن شمشال را آموخت. ایشان دارای افتخارات زیادی می‌باشند که از آن جمله می‌توان به جایزه آلمان به بهترین و اصولی‌ترین نوع نی نوازی، جایزه ویژه انفال در [سلیمانیه](#) و جایزه مردم بوکان اشاره کرد. وی در سن ۸۴ سالگی در بیمارستان قلبی پور بوکان درگذشت.

از دیگر نوازندگان شمشال می‌توان شفیع کیخسروی، محمد توفیق کرمی توفیقی، محمد رستمی، محمد امین فتاح پور، نصرالله ویسی نژاد، علی آذر نویسه، نادر حشمتی، محمد نجیب حسنی جمشید کریم توفیقی را نام برد.

طاس

یکی از آلات ضربی است و آن کاسه فلزی است و پوستی روی بدنه آن کشیده شده و این پوست به وسیله نخهایی که از اطراف آن می‌گذرد به خوبی محکم شده و آن به وسیله دو قطعه چرم محکم که به انتهای هر کدام نخ می‌متصل است و نوازنده‌ها نخ‌ها را به منظور نگهداری قطعات چرم دور می‌چسبند و آن را به صدا در می‌آورد.

موارد استفاده از طاس

مراسمات مولودی خوانی و خانقاه‌ها

برخی از خوانندگان مشهور کرد

حسن زیرک

در سال ۱۳۰۰ در شهر بوکان به دنیا آمد. در همان دوران کودکی پدر خود را از دست داد. در ۲۷ سالگی به عراق مهاجرت کرد و در بخش کردی رادیو بغداد مشغول به کار شد. همزمان با گشایش بخش کردی رادیو ایران به تهران رفت و در آنجا مشغول به کار شد در سال ۴۱ با تعطیلی بخش کردی رادیو ایران حسن زیرک و همکارانش به کرمانشاه رفته و در آنجا فعالیت‌های خود را از سر گرفتند. حسن زیرک با میدیا زندگی گوینده بخش کردی رادیو تهران، ازدواج کرد که حاصل آن ازدواج دو دختر به نام‌های مهتاب (آرزو) و مهناز (ساکار) بود. وی در سن ۵۱ سالگی به علت سرطان کبد در بوکان در گذشت. حسن زیرک یکی از مشهورترین خوانندگان کرد است که آثار زیادی از خود بر جای گذاشت (نصراالله پور، بی‌تا).
از دیگر خوانندگان مشهور کرد می‌توان به: سید عسکر کردستانی طاهر توفیق علی مردان مظهر خالقی و محمد ماملی اشاره کرد.

نتیجه گیری

در پایان می‌توان گفت که این متن کوتاه نمی‌تواند بیان‌کننده این هنر کهن کشور عزیزمان باشد و باید بدانیم که هنر موسیقی در بین اقوام ایرانی به عنوان یکی از مصادیق فرهنگی به شمار می‌رود و در ایران تعداد زیادی از هنرمندان این دیار از غرب تا شرق و از شمال تا جنوب این فرهنگ زیبای محلی را به اوج رسانده و تنها کاری که از نویسندگان بر می‌آید این است که به ثبت دقیق این هنر زیبا و بنیادی پرداخته و فعالان در این عرصه را مورد توجه قرار دهند تا این هنر به آیندگان منتقل گردد.

فهرست منابع

کتاب:

۱. پورجوادی، امیر حسین. (۱۳۷۴). *رساله موسیقی محمدبن محمودبن محمد نیشابوری*. تهران: معارف.
۲. حجاریان، محسن. (۱۳۸۶). *مقدمه ای بر موسیقی شناسی قومی*. تهران: انتشارات کتاب سرای نیک.
۳. دهخدا، علی اکبر. (۱۳۷۷). *لغت نامه*. تهران: موسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.
۴. سوری، ماشالله. (۱۳۴۴). *سرودهای دینی یارسان*. تهران: امیر کبیر.
۵. صفی زاده، صدیق. (۱۳۷۷). *تاریخ موسیقی کردی*. تهران: انتشارات بهنام.
۶. فخرالدینی، فرهاد. (۱۳۹۴). *تجزیه و تحلیل و شرح موسیقی ایران*. تهران: نشر معین.
۷. گزنفون. (۱۳۸۴). *لشکرکشی کوروش (آناباسیس)*. (وحید مازندرانی، مترجم). تهران: دنیای کتاب.
۸. لطفی، محمدرضا. (۱۳۸۸). *مجموعه مقالات موسیقی*. تهران: آوای شیدا.
۹. مراغی، عبدالقادر. (۱۳۶۶). *جامع الالحان*. (تقی بینش، مصحح). تهران: موسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی.
۱۰. منصوری، پرویز. (۱۳۸۲). *ساز شناسی*. تهران: انتشارات زوار. (نشر اثر اصلی ۱۳۷۹)
۱۱. نصرالله پور، علی اصغر. (بی تا). *نام‌نری موزیکی کورد*. (ستار کریم، مترجم). سنندج: انستیتوی کهله پوری کورد.
12. Ederer, Eric Bernard. (2011). *The Theory and Praxis of Makam in Classical Turkish Music 1910-2010*. Santa Barbara, CA: University of California.

مقاله مجله تخصصی:

۱۳. اسعدی، هومان. (۱۳۸۰). *از مقام تا دستگاه*. ماهور، ۳ (۱۱)، ۷۵-۵۹.
۱۴. بهارلو، علیرضا؛ و چیت ساریان، امیر حسین. (۱۳۹۱). *جایگاه هنر و موسیقی در آرا و اندیشه مولانا*. کتاب ماه ادبیات، (۱۷۵).
۱۵. پورجوادی، امیرحسین. (۱۳۷۴). *سیر تاریخی پرده ها*. فصلنامه هنر، (۲۹)، ۳۳۴-۳۲۷.
16. AL, Faruqi; & Ibsen, Lois. (1980). *The Modal System of Arab and Persian Music A. D. 1250-1300*. *Ethnomusicology*, 24 (1). <https://doi.org/10.2307/851319>

مقاله مجله عمومی:

۱۷. فهرست کتاب های منتشر شده در اردیبهشت. (۱۳۷۸). *کتاب ماه هنر*، (۹).

پایان نامه:

۱۸. انصاری، حسام الدین. (۱۳۹۵). *سرگذشت گوسان ها* (پایان نامه کارشناسی ارشد). دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم تحقیقات، تهران.
۱۹. داداشی، الهام. (۱۳۹۲). *طراحی پردیس هنر هفتم ساری* (پایان نامه کارشناسی ارشد). دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم تحقیقات، تهران.
- مقاله دانشنامه:
  ۲۰. تفضلی، احمد. (۱۳۷۵). *باربد*. در *دانشنامه جهان اسلام*. تهران: دائرة المعارف اسلامی.

Traditional Music Kurdish (Case Study of Kurdish Officials)

Abbas Rahbari¹, Mojdeh Ardalani²

¹ Faculty of Farhangian University, Shahid Modares Campus, Sanandaj, Kurdistan, Iran

² Secretary of Education, District 1, Sanandaj, Kurdistan, Iran

---

Abstract

In the discussion of culture and civilization, we can mention various cases, one of which is music. Music as a part of the culture and civilization of any nation expresses feelings, desires, etc., which are taken from legends, myths, stories, emotional needs. It has a high and strong potential in people. Kurdish music is highly attractive due to its antiquity and is very rich in this regard, especially in epic songs. It should be noted that although Kurdish music is one of the oldest in the world, but it has been less studied, this style of music is very rich due to the spread of Kurds in different parts of the Middle East and can be examined in both classical and modern parts. Music to get more into this topic.

Keywords: Music, Position, Kurdish, Kurdish Music, Sanandaj.
